

Türk Siyasal Hayatında Çok Partili Hayata Geçiş Süreci: İç ve Dış Siyasette Yaşanan Gelişmelerin Genel Değerlendirmesi¹

Ferhat İlgen²

Yeditepe University, Ph.D, Department of History, İstanbul, Turkey

Received- Accepted: 28.04.2020-02.06.2020

Research Article

Öz

Osmanlı Devleti'nin son 200 yıllık siyasetini, devleti kurtarma planları meşgul etmiştir. 1808 yılında imzalanan Sened-i İttifak'ın ardından Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'nın ilan edilmesi Osmanlı Devleti'nin siyasi alanda yaşadığı dönüşümü göstermiştir. 1876 yılında ilan edilen Kanun-ı Esasi ile başlayan meşrutiyet döneminde, Osmanlı siyasetinde partiler ortaya çıkmaya başlamıştır. 1920 yılına kadar çeşitli aksaklıklara rağmen devam eden meşrutiyet yönetimi, 1923 yılından itibaren tamamen yıkılmış ve yeni bir dönem başlamıştır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Halk Fırkası'na dönüşmesinden sonra 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuş fakat beklenen netice alınmamıştır. 1945'ten sonra, Türk siyasi hayatında yaşanan iç ve dış gelişmeler neticesinde çok partili sisteme geçiş zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada, Türk siyasi hayatında çok partili sisteme geçiş sürecinde yaşanan iç ve dış gelişmeler analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 1876, 1908, İkinci Dünya Savaşı, Halk Fırkası.

Transition Process to the Multiparty System in Turkish Political Life: General Evaluation of the Developments in Internal and Foreign Policy

Abstract

The last 200 years of the Ottoman Empire's policy has been occupied by plans to save the state. Following the Charter of Alliance which was signed in 1808, the declaration of the Rescript of Gülhane and the Royal Edict of Reform showed the transformation that the Ottoman State experienced in the political field. In the constitutional period started with the Ottoman Basic Law which was declared in 1876, parties started to emerge in Ottoman politics. Constitutional governance which continued until 1920 despite various problems, has been completely destroyed since 1923 and a new period has begun. Following the transformation of the Anatolia and Rumelia Countrywide Resistance Organization into the People's Party, Progressive Republican Party in 1924 and Free Republican Party were established in 1930, but the expected result could not be achieved. After 1945, as a result of internal and external developments in Turkish political life, the necessity of transition to a multi-party system emerged. In this study, internal and external developments in the transition process to multi-party system in Turkish political life will be analysed.

Keywords: 1876, 1908, World War II, People's Party

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor. (Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir)

² ferhatilgen@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5387-6052

Giriş

Günümüz devletlerinin sahip olduğu siyasi rejimlerin bugün geldiği noktayı analiz edebilmek için tarihsel süreçte hangi aşamalardan geçtiğini bilmek gerekir. Günümüzde demokratik olarak nitelendirilebileceğimiz devletlerde tarihsel süreçleri içerisinde çeşitli aşamalardan geçerek günümüz siyasi konjonktürüne ulaşabilmişlerdir. Demokrasi kavramı itibarıyla kısaca, halkın kendi iradesiyle seçtiği kişilerce idare edildiği bir yönetim şekli olarak tanımlanmıştır. Avrupa’da bu tanıma uygun yönetim şekillerine 19. yüzyıldan itibaren rastlanmıştır. 1215’te İngiltere’de Kral ile asilzadeler arasında imzalanan Magna Carta, demokrasinin başlangıcı olarak gösterilse de böyle kesin bir sonuca varmak mümkün değildir. Nitekim Magna Carta’da halkın iradesinden bahsetmek mümkün değildir. Halkın iradesini ifade eden yönetimlere başlangıçta Amerika’da rastlanmıştır. Amerika’da kendi kendini idare amacı taşıyan town meeting’ler, modern Amerikan demokrasisinin ilk örneği olmuştur (Karpat, 2010, s. 17). Linz ve Stephan, Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post Communist Europe adlı çalışmasında, demokrasiyi modern devleti idare etmek için halka dayanan siyasi bir rejim olarak tanımlamışlardır. Ayrıca demokratik rejim olabilmek için bir demokratikleşme -demokrasiye doğru evrilme süreci- sürecinden geçmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Bu süreç, devletlerin ya da toplumların sahip olduğu siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel birikimlerine göre farklılık göstermiştir. Devletlerin demokratikleşme süreçlerini inceleyen Samuel Huntington, demokratikleşme dalgası adını verdiği bir sınıflandırma yaparak demokratikleşme sürecini üç ana aşamaya ayırmıştır. 1. Demokratikleşme dalgası, 1820-1926 yılları arasında yaşanmış ve özellikle Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda demokrasiye geçişte artış yaşanmıştır (15 ülke). 2. Demokratikleşme dalgası ise, 1943-1962 yılları arasında gerçekleşmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı’nın demokratik blok tarafından kazanılmasıyla 36 ülke demokrasiye geçiş yapmıştır. Bu süreçte, Türkiye ve Yunanistan’da rejimler demokratikleştirilmiştir. Son olarak gerçekleşen 3. Demokratikleşme dalgası ise, 1974 ve 1990 yılları arasında gerçekleşmiştir. 1980’lerin sonunda Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni devletlerin bu dönemde demokrasiye geçtikleri görülmüştür (Huntington, 1996, s. 14-20).

Huntington, Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma adlı çalışmasında, adayların seçim sürecinde serbestçe yarıştığı, yetişkin nüfusun tamamının -belirli şartlar dışında- oy kullandığı dürüst ve hakkaniyetli düzenlenen seçimlerin yapılmasını demokrasinin temel ölçütü olarak nitelendirmiştir. Türk siyasi tarihinde ise bu şartlar, 16 Şubat 1950 yılında düzenlenen yeni seçim kanunuyla sağlanabilmiştir (TBMMTD, 16.02.1950, s. 667-697). Türkiye’de 1950 yılına gelinceye kadar demokratikleşme sürecinde uzun bir süreç yaşamış ve nihayetinde demokrasinin temel ölçütlerinin önemli bir kısmını benimseyebilmiştir.

Türk siyasi tarihine bakılacak olursa, demokratikleşme sürecini 19. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller adlı çalışmasında, 1808 yılında meydana gelen Sened-i İttifak ile ayanların demokratikleşme sürecinde ilk adımı attıklarını ifade etmiştir. Sonraki süreçte ise, Osmanlı Devleti iç siyasetinde artan talepler ve dış ülkelerden gördüğü baskılarla 3 Kasım 1839’da Gülhane Hatt-ı Hümayunu/Tanzimat Fermanı’nı ilan etmiştir. Fermanla halkın katıldığı taşra ve idare meclislerinin kurulmasını öngören madde demokrasinin gelişmesinde katkılar sağlamıştır (İnalçık, 1964(a), s. 621-622). Benzer şekilde, 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı da halkın yönetime karşı elde ettiği hakları görmek açısından önemli bir örnek olarak gösterilmektedir. Ayrıca bu fermanlar, Osmanlı Devleti’nin Batılı

devletlere karşı olan düşünceleri hakkında fikir vermektedir (Ortaylı, 2010, s. 47-70).

19. yüzyıl sonlarına doğru Türk siyasi hayatının en önemli gelişmelerinden biri olarak gösterilen Kanun-ı Esasi (1876) kabul edilerek meşruti monarşiye bir geçiş sağlanmıştır (Hanioğlu, 2004, s. 388). Karpat, Kanun-ı Esasi ile başlayan I. Meşrutiyet dönemini, demokrasi yolunda atılmış en ciddi adım olarak telakki etmiştir (Karpat, 2010, s. 42). Bu dönemlerin sağladığı koşullar çerçevesinde ortaya çıkan İttihat ve Terakki, Ahrar Fırkası ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi fırkalar dönemin sosyal ve siyasal sınırlarının belirlenmesinde aktif rol oynamışlardır. İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet gibi isimlerinde aralarında bulunduğu bazı Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane öğrencilerinin kurdukları İttihad-ı Osmani -1893'te İttihat ve Terakki oldu-, Osmanlı Devleti'nin son yıllardaki politikalarını yöneten önemli bir yapı haline gelmiştir (Hanioğlu, 2002, s. 476). Prens Sabahaddin'in görüşleri etrafında toplanan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise, Türk siyasi tarihinde kurulmuş ilk büyük muhalif fırka olma özelliğiyle ayrı bir yer edinmiştir (Birinci, 1998, s. 507-510). Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasıyla birlikte demokrasinin de önemli bir koşulu yerine getirilmiştir (Karpat, 2010, s. 46). Ayrıca siyasi partiler ilk defa organize bir teşekkül olarak bu dönemde karşımıza çıkmıştır (Tunaya, 1998, s. 84). Meclis-i Mebusan'ın 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesinden sonra dağıtılmasıyla 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılmış ve Türk siyasal hayatında yeni bir dönem başlamıştır (Akyıldız, 2003, s. 247).

1920 yılında meclisin açılmasından itibaren Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bir parti gibi hareket etmiş, 9 Eylül 1923'te ise Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde Halk Fırkası kurulmuştur (Mustafa Kemal, 2019, s. 372, Zürcher, 2007, s. 246). Halk Fırkası'na karşı 1924 (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) ve 1930 (Serbest Cumhuriyet Fırkası) yıllarında muhalefet partiler kurulmuş olsa da beklenen başarı sağlanamamıştır (Tevetoğlu, 1985, s. 44; Cumhuriyet, 18.11.1930, s. 1). İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda yaşanan olumsuzluklar rejime karşı tepkilerin artmasına neden olmuştur. Nitekim İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya genelinde tek parti rejimlerinin eleştirilmesinde ciddi artışlar yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yükselen bu eleştirilerin temel nedenlerinden birisi de, İkinci Dünya Savaşı'nın tek partili rejimlerle yönetilen devletler (Almanya ve İtalya gibi) tarafından çıkarılmasıdır. Türkiye'de bu dönemde tek parti rejimiyle yönetildiği için dış basın tarafından sıkça eleştirilmiştir (Akandere, 1998, s. 336-339). Bu dönemde, iç ve dış siyasette yaşanan gelişmeler doğrudan Türk siyasal hayatını etkilemiştir (Burçak, 1979, s. 33-35).

Bu çalışmada Türk siyasetinin çok partili hayata geçişi aşamasında yaşanan çeşitli iç ve dış gelişmelerden ve bu gelişmelerin meydana getirdiği sonuçlardan bahsedilecektir. Huntington, Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma adlı çalışmasında, ülkelerin demokratikleşme süreçlerinin dış politikalarda yaşanan gelişmelerle paralel ilerlediğini vurgulamıştır. Bu bilgidен hareketle çalışmada, dış siyasette yaşanan gelişmeler -özellikle İkinci Dünya Savaşı dönemi- incelenecek ve Türk siyasetine etkileri tartışılacaktır. Ardından iç siyasette yaşanan gelişmeler ele alınacak ve sürecin daha iyi analiz edilebilmesi için 1808 yılından itibaren yaşanan siyasal gelişmeler hakkında genel bir bilgi verilecektir. Çalışmanın son kısmında, İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan siyasal ve ekonomik gelişmelerden bahsedilecek ve çok partili hayata geçişi hızlandıran

gelişmeler incelenecektir. Bu çalışma söz konusu meseleye ilişkin şu araştırma soruları üzerine yoğunlaşacaktır;

- *Çok partili hayata geçişte yaşanan iç ve dış gelişmeler?*
- *Ekonomik sorunların iç siyasete etkisi var mıdır?*
- *Uluslararası alanda yaşanan gelişmeler; iç siyaseti nasıl etkiler?*

Dış Etmenler

Milletler Cemiyeti kurulduğu ilk yıllarda I. Dünya Savaşı'nın kaybedenlerini üye olarak birliğe almamayı prensip edinmiştir. Fakat sonraki dönemlerde değişen dünya konjonktürüne paralel olarak yeni üyeler almaya başlamıştır. Türkiye ise bu dönemde devam eden Musul Meselesi'nden dolayı İngiltere'nin nüfuzu altında olduğunu düşündüğü bu cemiyete girmeye mesafeli yaklaşırken bu düşünce 1932 yılında değişmeye başlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün isteğiyle cemiyete başvuru yoluyla değil, davet yoluyla katılmak gerektiği üzerinde fikir birliği sağlanmıştır (Uçarol, 2019: s. 246). Bu kapsamda cemiyet, 6 Temmuz 1932 tarihinde olağanüstü toplanarak İspanya'nın önerisiyle Türkiye'nin cemiyete davet edilmesine yönelik karar almıştır. Söz konusu karara ilişkin davet M.C. Genel Sekreteri Erik Drummond tarafından Türkiye Bern Elçisi Cemal Hüsnü (Taray) vasıtasıyla Hariciye Vekaleti'ne gönderilmiştir. TBMM Genel Kurulu, 9 Temmuz 1932 tarihli oturumunda dönemin Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Bey (Aras)'in beyanatı okumasının ardından daveti kabul etmiştir (TBMMZC, 09.07.1932, s. 536-543). Ardından 18 Temmuz 1932'de M.C. Genel Kurulu oybirliği ile Türkiye'yi örgüte üye olarak kabul etmiştir (Tuncer, 2017, s. 114).

1930'lu yıllarla birlikte dünya genelinde etkisini gösteren silahlanma yarışı ve İtalya'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz üzerinden hayata geçirmek istediği politikalarından hareketle Türkiye, batı sınırlarını güvence altına almak üzere çeşitli girişimlere başlamıştır. Bu kapsamda daha önce ikili görüşmeler ve anlaşmalar şeklinde gerçekleşen iş birliklerini tek bir antlaşmayla birleştirmek için harekete geçen Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan Şubat 1934'te Belgrad'da bir araya gelmiş ve Balkan Antantı'nın taslağını hazırlamışlardır. Daha sonra hazırlanan taslak, 9 Şubat 1934'te Atina'da imzalanarak Balkan Pakti kurulmuştur (Uçarol, 2019, s. 248; TBMMZC, 06.03.1934, s. 17-18).

1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'a saldırmasıyla Türkiye'nin güvenlik endişeleri artmış ve bu kapsamda 8 Temmuz 1937 tarihinde İran, Irak ve Afganistan'ın da aralarında bulunduğu devletlerle Tahran'da bulunan Sadabat Sarayı'nda "*Saldırmazlık Antlaşması/Sadabat Pakti*" imzalamıştır (TBMMZC, 14.01.1938, s. 80; Bilge, 2008, s. 382). Balkan Antantı ve Sadabat Pakti ile doğu ve batı sınırlarını güvence altına alan Türkiye 1930'lu yıllarda değişen koşulları gerekçe göstererek 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması ile beraber imzalanan Boğazlar Sözleşmesi'ni de değiştirmeyi talep etmiştir. Söz konusu sözleşme ile, Marmara Denizi'nde bulunan adalar ile İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında belirli alanların askerden arındırılması, havadan ve denizden serbest geçişin sağlanması olanaklı kılınmıştı. Sözleşme gereği imzalanan koşulların garantörü M.C. olurken, bir Türk temsilci başkanlığında Boğazlar Komisyonu'nda kurulmasına karar verilmişti (Meray, 1973, s. 54-64). Türkiye tarafından sözleşmesinin değiştirilmesi gerektiği ilk kez 24 Mart 1933'te Londra'da düzenlenen "*Silahların Azaltılması ve Sınırlandırılması Konferansı*" nda ortaya atılmış, daha sonra Milletler Cemiyeti'ne

yapılan talep sonrası bir konferansın toplanmasına karar verilmiştir (Uçarol, 2019, s. 252-254). 22 Haziran-20 Temmuz 1936 tarihlerinde İsviçre'nin Montreux (Montrö) kentinde düzenlenen konferansın sonunda İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin desteğiyle Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır (TBMMZC, 31.07.1936, s. 272). Yeni bir savaşın çıkma olasılığının yükseldiği 1930'lu yılların sonunda ise Türk ve dünya siyaseti yakından ilgilendiren bir gelişme yaşanmış ve 10 Kasım 1938 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ebediyete intikal etmiştir (Akşam, 10.11.1938, s. 1; Cumhuriyet, 10.11.1938, s. 1). Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra cumhurbaşkanlığı makamına meclis tarafından İsmet İnönü seçilmiştir (Akşam, 11.11.1938, s. 1).

1930'lu yılların ikinci yarısına gelindiğinde Birinci Dünya Savaşının kaybedenleri hızla silahlanarak İkinci Dünya Savaşı'nın fitilini ateşlemiştir. Türkiye ise gerek Müttefik devletlerin gerekse Mihver devletlerin ısrarına rağmen savaşta tarafsız bir politika izlemeye çalışmıştır (Armaoğlu, 1994: s. 407). Lozan'ın imzalanmasından geçen 16 yıldan sonra başlayan Cihan Harbinden olabilecek en az hasarla çıkmaya çalışan Türkiye, çeşitli anlaşmalarla mevcut halinin devamlılığını sürdürmeyi hedeflemiştir. Bu kapsamda ilk olarak 12 Mayıs 1939'da İngiltere (TBMMZC, 12 Mayıs 1939, s. 67-68), 23 Haziran 1939'da ise Fransa ile Karşılıklı Yardım (Ortak) Deklarasyonu imzalayan Türkiye (TBMMZC, 23.06.1939, s. 317-318), daha sonra bu iki ülkeyle 19 Ekim 1939'da "*Üç Taraflı Karşılıklı Yardım Deklarasyonu*" imzalamıştır (Akşam, 20.10.1939, s. 1). İkinci Dünya Savaşının başlangıcında İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması imzalayan Türkiye, 18 Haziran 1941 yılında da Almanya ile Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalamıştır (Esmer ve Sander, 1996: s.143; Vakit, 19.06.1941, s.1). Müttefikler (Amerika, Sovyetler Birliği ve İngiltere) savaş esnasında yaptıkları her konferansta - Kazablanka, Washington, Quebec, Moskova, Kahire, Tahran Konferansları- Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda mutabık kalmışlar fakat ülkenin ekonomik, sosyal ve askeri şartlarının bu savaşı kaldıracak kadar yeterli olmadığını düşünen İnönü, yapılan bütün baskılara rağmen savaşa girmekten kaçınmıştır (Baytal, 2007: s. 555). Savaş boyunca çeşitli aksaklıklara rağmen ABD ve İngiltere, Türkiye'ye savaş malzemesi ve silah yardımlarında bulunmuş -bu yardımlar Türkiye'nin talep ettiği miktarın çok altında-, ayrıca Mersin ve İskenderun limanlarının genişletilmesi çalışmalarına katkı sağlamışlardır (Koçak, 1986, s. 207). Almanya ile 1941 yılında imzaladığı anlaşma ve karşılıklı imzalanan ticaret anlaşmalarıyla özellikle krom ticareti üzerinden ilişkilerini sürdüren Türkiye, Müttefik devletlerce ticaretin sonlanması ve karşı tarafa savaş ilan edilmesi konusunda baskılara maruz kalmıştır. Fakat Türk hükümeti, askeri kapasitesinin savaşı kaldıracak boyutta olmadığını taraflara bildirerek bu durumdan kurtulma uğraşına girmiştir.

Savaşın başlangıcından beri milli güvenliğini teminat altına almak maksadıyla ABD ve İngiltere ile sıkı bir iş birliğine giren Türkiye, savaşın sonlarına doğru müttefiklerin artan baskıları neticesinde 2 Ağustos 1944'te Almanya (TBMMZC, 2.08.1944, s. 3-5), 3 Ocak 1945'te ise Japonya ile olan tüm diplomatik ve ekonomik ilişkilerini kesmiştir (TBMMZC, 3.01.1945, s. 8-9). Müttefikler -ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği- savaş ve sonrasında oluşturulacak yeni düzende izlenecek yolları belirlemek üzere 4-11 Şubat 1945 tarihlerinde Yalta'da bir araya gelmişlerdir (Tuncer, 2017, s. 259). Yalta Konferansı olarak adlandırılan bu konferansta Müttefikler,

Roosevelt ve Churchill'in 14 Ağustos 1941 tarihinde Atlantik'te bir savaş gemisinde yayınladıkları "*Atlantik Bildirisi*" esasları çerçevesinde sürekli barışın tesisi için "*Yalta Kararları*"nı almış, ayrıca "*Kurtulan Avrupa Hakkında Bildirisi*"ni imzalamışlardır. Yalta Konferansı'ndan sonra 20 Şubat 1945'te İngiltere, Türkiye'ye bir nota göndererek, 25 Nisan 1945'te San Francisco'da Müttefiklerin bir konferans düzenleyeceğini ve Türkiye'nin bu konferansa katılmak istiyorsa 1 Mart 1945 tarihine kadar ortak düşmanlara -Almanya ve Japonya- karşı savaş ilan etmesi gerektiğini bildirmiştir (Uçarol, 2019, s. 345). Aslında Türkiye'nin savaş sonrası kurulacak düzene dahil olması 1943 tarihli Adana Konferansı'nda da dile getirilmişti. Konferans'ta Winston Churchill, ABD Başkanı Franklin Delano Roosevelt'in Türkiye'nin savaş döneminde güvenlik içinde güçlü olmasını ve Batı demokrasisiyle sadece savaş döneminde değil savaş sonrasında dünyanın kalkınmasında da ortaklık etmesini istediğini belirtmiştir (Uçarol, 2019, s. 334-335). Ayrıca Roosevelt, Yalta Konferansı'nda Türkiye'nin BM'ye katılmasını önermiş Churchill'de bunu desteklemiştir. Josef Stalin ise, gönüllü olmasa da bu kararı desteklemek durumunda kalmıştır (Erkin, 1968, s. 244). Türkiye'de daha önce tüm diplomatik ve ekonomik ilişkilerini kestiği Almanya ve Japonya'ya 23 Aralık 1945 tarihinde savaş ilan etmiştir (TBMMZC, 23.12.1945, s. 131). Diğer bir şart ise katılımcı devletlerin sistemlerinin demokratik olmasıydı. Türkiye'de bahsi geçen dönemde tek parti rejiminin varlığını sürdürmesi, Türkiye için gelecekte problem çıkarması muhakkak bir konu olarak görülüyordu. Bu dönemde Churchill'in girişimleriyle Türkiye konferansa davet edilmiştir (Ekinci, 1997, s. 275).

Konferansa delege olarak katılan Feridun Cemal Erkin, İnönü' nün çok partili sistem hakkında düşüncesini şu sözlerle ifade etmiştir;

"Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihinde Atatürk büyük reformcu olmuştur. İnönü'nün rolü, reformları raylarına perçinlemek ve Atatürk'ünde arzu ettiği gerçek, tam demokrasiyi kurmak olacaktır. İnönü şimdiye kadar bu çağıra girmeyi istiyordu. Savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanı'nın en aziz arzusudur." (Akandere, 1998, s. 339).

İsmet İnönü ise çok partili sistem hakkında düşüncelerini net bir şekilde 19 Mayıs 1945 yılında yapılan kutlamalar esnasında dile getirmiştir. İnönü konuşmasında şu cümlelere yer vermiştir;

"Memleketimizin siyasi idaresi cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri şartlarıyla devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalkıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. Büyük Meclis, az zaman içinde büyük inkılaplar geçirmiş bir memleketin, sarsıntılara uğramadan, daha ziyade ilerlemesini temin edecektir. Büyük Millet Meclisi'nin kudretli elinde olan millet iradesi, demokrasi yoluyla gelişmesine devam edecektir." (Albayrak, 2004, s. 31).

Almanya'nın 7 Mayıs 1945 tarihinde şartsız teslimi ve 2 Eylül 1945 Japonya'nın savaştan çekilmesiyle birlikte savaş durumu sona ermiş, yeni bir düzen oluşturma yolunda Müttefikler adımlar atmaya başlamıştır. Müttefikler tarafından 21 Ağustos-7 Ekim 1944 tarihlerinde düzenlenen Dumbarton Oaks Konferansı'nda şekillenen, toplanılmasına ise Şubat 1945'te Yalta Konferansı'nda karar verilen San Francisco Konferansı 25 Nisan-26 Haziran 1945 tarihinde Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 51 devletin katılımıyla gerçekleştirilmiştir (Tuncer, 2017, s. 264). 26 Haziran tarihli toplantıda 111 maddelik Birleşmiş Milletler Antlaşması imzalanarak

Birleşmiş Milletler Örgütü resmen kurulmuştur (Uçarol, 2019, s. 309).

İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye ve Müttefik Devletler arasında kurulan yakın ilişki, savaş sonrası dönemde de devam etmiştir. Türkiye'yi ABD ve İngiltere'ye yakınlaştıran en önemli nedenlerden birisi Sovyetler Birliği tehdidiydi. Sovyetler Birliği ilk olarak, 1925 yılında Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı İkinci Dünya Savaşı sonrası değişen şartlar nedeniyle fes ettiğini bildirmişti (Öztürk, 1968: s, 289). Daha sonra Sovyetler Birliği, boğazların tüm ticaret gemilerine açık olması, boğazların ortak savunulması, Montreux Sözleşmesi'nin yeniden ele alınması ve Türk-Sovyet sınırlarının yeniden belirlenmesi şeklinde talepler sunmaya başlamış fakat bu talepler Ankara yönetimi tarafından kabul edilmemiştir. 20 Aralık 1945 tarihinde mecliste bütçe görüşmeleri sırasında söz alan İstanbul milletvekili Kazım Karabekir konuyla ilgili olarak *"Boğazlar milletimizin hakikaten boğazıdır. Oraya el saldırmayız. Fakat şu da bilinmelidir ki: Kars Yaylası da milli bel kemiğimizdir. Kırdırırsak yine mahvoluruz."* diyerek konunun milli güvenlik açısından önemini vurgulamıştır (TBMMZC, 20.12.1945, s. 259).

Aslında boğazlar ile ilgili mesele Yalta'da Şubat 1945'de düzenlenen konferansta Stalin tarafından dile getirilmiş, Roosevelt'te boğazlarda Sovyetler lehine bir düzenlemenin yapılmasını desteklemişti. Churchill ise Sovyetler'e verilen bu tavizden rahatsız olmuştu (Uçarol, 2019, s. 306). Savaşın sona ermesinin ardından ABD ve Sovyetler arasında görüş ayrılıkları yaşanmaya başlamış ve ABD Sovyetler üzerindeki politikasını değiştirmeye başlamıştır. Bu kapsamda Türkiye, stratejik konumu nedeniyle önemli bir yere sahipti. Savaş döneminde İsmet İnönü'nün İngiltere ve ABD'ye uyarısı tam olarak Sovyetler'in Balkan politikasına karşıydı. Fakat o tarihlerde devam eden savaş neticesinde Müttefiklerin Sovyetlerle birlikte hareket etmesi şarttı. Sovyetler Birliği, boğazlar meselesi üzerinden Türkiye'ye 7 Ağustos 1946 ve 24 Eylül 1946 tarihlerinde iki farklı nota göndermiştir. Boğazların ve Karadeniz'in Montrö'de belirlenen statülerinin değiştirilmesinin talep edildiği bu notalara karşı ABD ve İngiltere açık bir şekilde Türkiye'yi desteklemiştir (Tuncer, 2015, s. 275-277).

Türkiye, Sovyet tehdidiyle tek başına mücadele etmek istemiyordu (McGhee, 1990, s. 56). Nitekim Amerika'ya göre, Türkiye zaten bir komünist rejim istemiyordu ve batı bloğunda tutulmalıydı (McGhee, 1990, s. 61). Başkan Truman'a göre, Batı için Yunanistan'ın güvenliği ne kadar önemliyse, Türkiye'nin güvenliği de o kadar önemliydi. Bu nedenle Yunanistan'ın komşusu olan Türkiye gözardı edilemezdi (Bostdorff, 2008, s. 115). Türkiye'nin Sovyetler tarafından savaştan sonra tehdit ve baskıya maruz kalmasına rağmen uyguladığı tutarlı politikayı ABD'ye gönderdiği bir raporda aktaran dönemin ABD Ankara Büyükelçisi, Türkiye'nin kararlı duruşunu özellikle belirtirken, ekonomisinin bu süreci kaldıramayacağını da ifade etmiştir. Bu kapsamda 12 Mart 1947'de kongreye bir mesaj gönderen Başkan Truman, Türkiye ve Yunanistan'a başta mali ve askeri olmak üzere çeşitli alanlarda yardım yapmak üzere yetki istemiş, kongre de kararı 18 Mart'ta onaylamıştır. Truman Yardımları kapsamında Yunanistan için 300 milyon dolar, Türkiye için 100 milyon dolar yardım yapılmasına karar verilmiştir (Satterthwaite, 1972, s. 76-78). Türkiye, Truman Yardımının yanısıra ABD'nin özellikle Batı Avrupa'nın yeniden inşası için hazırladığı Marshall Yardımlarının da kapsamına girmiştir. 1948-1951 yılları arasında toplam 12.5 milyar dolarlık yardım paketinin yaklaşık 350 milyon dolarlık kısmını hibe, borç, dolaylı ve

teknik yardımlar çerçevesinde Türkiye almıştır (Tuncer, 2015, s. 280; Kunz, 1997, s. 168).

Sonuç olarak Türk siyasi hayatında çok partili sisteme geçişte etkili olan gelişmeleri şu şekilde özetlemek mümkündür; İkinci Dünya Savaşı sonrasında otoriter rejimlerle yönetilen ülkelerin yenik düşmesi, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan Sovyet yayılcılığına karşı başlattığı demokratikleşme hareketi, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında başlayıp devam eden Sovyet tehdidi ve Türkiye'nin ABD ve Batıdan gelecek yardımları alma isteği (Karatepe, 2001, 94-95).

İç Etmenler

Türk siyasal hayatında yaşanan köklü dönüşümlerin tarihini 16. yüzyıla kadar dayandırmak mümkündür. Osmanlı Devleti'nin çeşitli yönetim kademelerinde yaşanan olumsuzluklar ve bozulmalar neticesinde ortaya çıkan gelişmeler beraberinde birtakım yeniliklerin hayata geçirilmesine zemin hazırlamıştır. Bu kapsamda çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak için çok partili hayata geçişte etkili olan iç etmenlerden bahsetmeden önce Osmanlı döneminde yaşanan bazı önemli siyasal gelişmelerden bahsetmeyi uygun gördük.

Osmanlı'da merkezi otoritenin 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerilemeye başlamasıyla devlet ve halk arasında meydana gelen boşluğu ayanlar (mahalli otoriteler, eşraf) doldurmaya başlamış ve zamanla bir güç haline gelmeye başlamışlardır. 18. yüzyılda ise Anadolu ve Rumeli'de güçlü hanedan ve ailelerin sayılarında artış yaşanmış ve bunun neticesinde merkezi otorite güçlenen ayanların varlığını kabul etmek durumunda kalmıştır (Ortaylı, 2010, s. 106). 1807 yılının Kasım ayında meydana gelen Kabakçı Mustafa İsyanı neticesinde Osmanlı merkezi otoritesinde ciddi bir güç kaybı yaşanmış ve isyanın sonunda III. Selim tahttan indirilerek (29 Mayıs 1807) yerine IV. Mustafa getirilmiştir. IV. Mustafa'nın tahta geçmesinden kısa süre sonra Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın yardımıyla 28 Temmuz 1808 yılında II. Mahmut tahta çıkarılmış, Alemdar Mustafa Paşa ise sadrazamlık makamına getirilmiştir. Yaşanan bu gelişmelerin ardından ayanların artan nüfusunun farkında olan Alemdar Mustafa Paşa, merkezi otoritenin yeniden tesis edilmesi için çeşitli bölgelerden ayanları İstanbul'a davet etmiştir (Akyıldız, 2009, s. 512). Padişah ve davet edilen ayanlar, 29 Eylül 1808 tarihinde İstanbul Kağıthane'de bulunan Çağlayan Kasrı'nda bir araya gelmişler ve görüşmeler neticesinde hazırlanan metin 7 Ekim 1808'de imzalanmıştır. Sened-i İttifak adıyla anılan bu metin gerek içerik gerekse taraflar bakımından Osmanlı tarihinde benzeri görülmeyen bir örneği teşkil etmiştir. Metnin içeriğine bakıldığında; dinin ve devletin iç ve dış siyasette selameti için bir araya geldiği vurgulanırken ayanların kimi yetki ve sorumlulukları padişaha karşı garanti altına alınmıştır. Sened-i İttifak kimi otoritelerce İngiltere'de 1215 yılında Kral Topraksız John ile soylular arasında imzalanan Magna Carta'ya benzetilmektedir. İki metin arasında, ortaya çıkış biçimleri ve içerikleri bakımından çeşitli benzerlikler olsa da, sonuçları bakımından farklılıklar vardır. İngiltere'de Magna Carta sonrası dönemde elde edilen haklar zamanla halkın önemli bir kesimine doğru genişlerken, Osmanlı'da bu olmamıştır (Akyıldız, 2009, s. 513-514). Karpat, Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller adlı çalışmasında, ayanların bu vesileyle Türkiye'de demokrasiye giden ilk yolu açtığını belirtmiştir. II. Mahmut'un 1 Temmuz 1839'da vefat etmesinin ardından tahta geçen Sultan Abdülmecid'in saltanatının ilk yıllarında, devlet idaresinin modernleşmesi anlamında önemli gelişmeler yaşanmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren ülkenin çeşitli bölgelerinde devam eden sorunlar, yönetimden istenen taleplerinde eklenmesiyle artarak devam etmiştir. Ülke

içinde bulunan azınlıkların durumunu bahane ederek yönetime karşı baskı kuran İngiltere ve Fransa gibi devletler, Abdülmecid'in tahta çıkmasıyla baskılarını yoğunlaştırmışlardır.

Avrupalı güçlü devletlerin ve Osmanlı tebaasının artan talepleri neticesinde 3 Kasım 1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu/Tanzimat Fermanı, devlet anlayış ve idaresinde modernleşmenin temeli ve hakiki başlangıcı olarak kabul edilmiştir (İnalçık, 1964(a), s. 603). Sözlükte, ıslah etmek, düzenlemek ve sıraya koymak anlamlarına gelen tanzim kelimesinin çoğulu olarak kullanılan tanzimat, mülki idareyi ıslah ve yeniden organize etme anlamlarında kullanılmış olup ayrıca düzenlemelerin yapıldığı dönemi işaret etmektedir (Akyıldız, 2011, s. 1). Mustafa Reşid Paşa öncülüğünde Gülhane Hatt-ı Hümayunu hazırlanırken padişahın ve devletin otoritesi hakkında gelenekçi bir görüş benimsenmiş olsa da Batılı ülkelerin devlet anlayışına paralel bazı yenilikler getirilmiştir. Reyanın yani halkın can ve mal güvenliğinin sağlanması prensip olarak kabul edilmekle birlikte fermanın yer alan maddeler padişahın yeminiyle tescillenmiştir. Devletin en üst otoritesinin bu şekilde; yemin ile ortaya konan hakları garanti altına alma uygulaması, 1830-1840 yıllarında Avrupa'da benimsenmiştir (İnalçık, 1964(a), s. 618-619). Batı'dan alınan önemli kavramlardan biri de eşitliklerdir. Kanunların herkese eşit şekilde uygulanmasıyla kanunlara, şahıs ve zümrelerin üstünde bir kimlik tanımlanmıştır. Eşitlik kavramıyla beraber Tanzimatçılar, Batı'nın bir kavramı olan laikliği de Türk siyasetine kazandırmışlardır (İnalçık, 1964(a), s. 621). Fermanın idari teşkilatlara yönelik olarak yapılan ıslahatlarda valilere yalnızca asayiş işleri bırakılırken, mali işler padişah tarafından atanan muhasıl-ı emval adı verilen amirlere bırakılmış olup idarenin her kademesinde halkın katıldığı taşra ve idare meclisleri oluşturulmuştur (İnalçık, 1964(a), s. 625). Dönemin Fransız gazetelerine göre, *"bu vesika Türkiye'nin muasır medeniyet yoluna girmesini mümkün kılacak müesseselerin temelini atmaktadır"*; *"Gerçek bir anayasadır"*; *"Batı medeniyetinin bir zaferidir"* (Karal, 1963, s. 582). İlerleyen dönemlerde, 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yenilikleri yetersiz bulan azınlıklar ve onları destekleyen devletlerin baskıları sonucunda 1856 yılında yeni düzenlemelerin yapıldığı bir çalışma hazırlanmıştır.

18 Şubat 1856'da Babıali'de Sadaret Kaymakamı Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın huzurunda yapılan merasimle okunan Islahat Fermanı ile tebaaya yeni hak ve sorumluluklar yüklenmiştir (Gülsoy, 1999, s. 186). Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareler adlı çalışmasında, Islahat Fermanı'nı, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri içine girmesinin bir bedeli olarak ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bu fermanla padişah, tebaasının can, mal ve namusunu teminat altına almış, dini hoşgörü, ibadet serbestliği, kanun önünde eşitlik, her tebaaya ayırım yapılmaksızın memur olma hakkı, sivil ve askeri okullara giriş serbestliği ve gayri müslimlere askeri yükümlülüğün getirilmesi gibi önemli yenilikler getirmiştir (Gözler, 2000, s. 19-23). Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ardından yaşanan en önemli gelişme ise, şüphesiz Kanun-ı Esasi'nin kabul edilmesi olmuştur.

30 Mayıs 1876'da Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin ardından yerine V. Murat geçmiştir. Fakat akıl sağlığının gittikçe bozulması neticesinde Veliyaht Abdülhamit'e Mithat Paşa tarafından meşrutiyeti kabul etmesi şartıyla saltanat önerilmiştir. Koşulları kabul eden II. Abdülhamit 31 Ağustos 1876'da Osmanlı tahtına oturmuştur. Mithat Paşa ise 18 Aralık 1876'da sadrazamlık makamına getirilmiştir (Akşin, 1970, s. 19-20). Anayasa metni, II. Abdülhamit'in atadığı isimlerden oluşan Cemiyet-i Mahsusa isimli bir kurul tarafından,

Belçika, Prusya ve Polonya anayasalarından esinlenerek hazırlanmıştır. Vatandaşlık hakkı, kişi güvenliği, basın ve öğretim hürriyeti, ibadet hürriyeti, konut dokunulmazlığı ve işkence yasağı gibi çeşitli konuların yer aldığı 1876 Anayasası ayrıca Meclis-i Umumi adında, Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan üyelerinden oluşan bir yasama organının da kurulmasını öngörmüştür (Gözler, 2000, s. 19-43). Türk siyasi tarihinde Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği 23 Aralık 1876 ile Meclis-i Mebusan'ın tatil edildiği 13 Şubat 1878 tarihleri arası, I. Meşrutiyet dönemi olarak isimlendirilmiştir. Osmanlı siyasi literatüründe “*anayasalı ve meclisli hilafet-saltanat rejimi*” olarak karşılık bulan meşrutiyet kavramı, Esad Efendi'nin kaleme aldığı Hükümet-i Meşruta adlı risalede “*anayasal monarşi*” olarak ifade edilmiştir (Hanioğlu, 2004, s. 388). Meclisin kurulmasını öngören bu anayasa, Türk siyasi hayatında gelinen aşamanın önemli bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Meclis-i Umumi (parlamento) seçimlerinin yapılabilmesi için, Mithat Paşa bir “*Talimat-ı Muvakkate*” hazırlatıp, Vükela Meclisi ile padişaha onaylatmıştır (28 Ekim 1876). Düzenlenen kanunla 130 mebusun (80'si müslüman, 50'si gayri müslim) seçilmesine karar verilmiş olup ayrıca, seçilme koşulları (Türkçe bilmek, ağır hapis cezası almamış olmak gibi) ve bölgeye göre mebus sayısı gibi şartlar belirlenmiştir (Akşin, 1970, s. 21). Kurulan meclisin çalışma süresi uzun olmamış, 13 Şubat 1878'de meclis çalışmalarına süresiz olarak (23 Temmuz 1908'e kadar) ara verilmiştir. Kanun-ı Esasi'nin kendisine verdiği yetkiyle meclisi tatil eden II. Abdülhamit, meclisin tatil edilmesinin gerekçesi olarak yaşanan olağanüstü süreci (Osmanlı-Rus Harbi) göstermiştir (Akşin, 1970, s. 34). Karpat'a göre; I. Meşrutiyet, Tanzimat bürokrasisini korumak için saltanatı meşrutî hale getirmesi ve devlet otoritesini halkın oyuna bağlaması dolayısıyla demokrasi yolunda atılmış en ciddi adım olmuştur (Karpat, 2010, s. 42).

Meclis-i Mebusan'ın tatil edilmesinin ardından iktidarı tek elde toplayan II. Abdülhamit Han döneminde yaşanan en önemli hadiselerden biri de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulması olmuştur. 19. yüzyılın sonlarına doğru, meşrutiyet rejiminin yeniden ilan edilmesini isteyen başta İbrahim Temo, Abdullah Cevdet ve İshak Sükütî gibi isimlerin yer aldığı Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane öğrencileri, 2 Haziran 1889 yılında gizlice teşkilatlanarak İttihad-ı Osmani adında bir cemiyet kurmuşlardır. Kurulan İttihad-i Osmani Cemiyeti daha sonra 1893 yılında İttihat ve Terakki adını almıştır (Hanioğlu, 2001, s. 476). İttihat ve Terakki daha sonra hızla teşkilatlanarak yeni üyelerinde katılmasıyla güçlü bir yapı haline gelmiştir. Yaklaşık otuz yıllık bir aranın ardından 23 Temmuz 1908 tarihinde meşrutiyet rejimine, yaşanan çeşitli nedenlerden dolayı yeniden geçilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Meclis-i Umumi seçimlerinin yapılabilmesi için “*İntihab-ı Meb'usan Kanun Lahiyası*” kabul edilmiş ve meclisin resmi yayın organı olan Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır. 1908 yılında yapılan seçimlere İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası katılmıştır. Seçim sonrasında İttihatçılar ezici bir çoğunlukla iktidara gelmiştir (Akyıldız, 2003, s. 246). Seçimlerden kısa süre sonra Rumi takvimde 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) tarihinde meydana geldiği için literatürde 31 Mart Vakası olarak bilinen bir olay cereyan etmiştir.

Seçimlerin ardından İttihatçılar'ın “*sorumsuz davranışlarını ve intikamcı tutumlarını*” sebep gösteren toplumun geniş bir kesimi iktidara karşı tepki göstermeye başlamıştır. Bu tepkilere, İttihatçılar'ın uygulamalarını “*dinden sapma*” olarak nitelendiren muhafazakar kesimlerin (özellikle Ahrar Fırkası etrafında toplanan Prens Sabahaddin ve çevresi) eklenmesiyle, tepkilerin alanı genişlemiştir. Daha sonra, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, Yunanistan'ın Girit'i topraklarına katması ve merkezdeki siyasi istikrarsızlık gibi nedenlerden dolayı

muhalafetin iktidara karşı hoşnutsuzluğu ve baskısı artmıştır. Artan bu baskılar neticesinde 4. Avcı Taburu'na bağlı askerler 12-13 Nisan (31 Mart) gecesi şeriat talebiyle ayaklanmışlardır. Ardından diğer nizamiye ve alaylardan gelen askerlerle birlikte Volkan gazetesi sahibi Derviş Vahdeti ve İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti üyeleri Ayasofya Meydanı'na giderek Meclis-i Mebusan önünde toplanmışlardır. Bu süreçte İttihatçılar'ın ileri gelenleri çeşitli yerlerde saklanmış veya şehri terk etmişlerdir. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Balkanlar'da bulunan İkinci ve Üçüncü ordu askerlerinden oluşturulan Hareket Ordusu İstanbul'a doğru harekete geçmiştir. Mahmut Şevket Paşa komutasındaki (başlangıçta Hüseyin Hüsnü Paşa vardı) ordu 24 Nisan'da şehrin tamamını kontrol altına almış ve ardından asayişin sağlanması üzerine İttihatçılar İstanbul'a tekrar dönmüştür. İttihatçılar'ın tekrar dönmesiyle, olaylara karşın Derviş Vahdeti ve diğer pek çok kişi meydanda idam edilmiştir. Yaşanan olaylarla ilişkisi olduğu iddia edilen II. Abdülhamit ise tahttan indirilerek yerine V. Mehmed Reşat getirilmiştir (Özcan, 2007, s. 9-11). Aysal, Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı adlı çalışmasında, İttihatçıların bu olayla (31 Mart) hem II. Abdülhamit'ten hem de muhalafetten kurtulduğunu ayrıca, eski dönemin bütün bakiyelerini temizleyerek imparatorluğun sonunu getiren kötü hadiselerin ağır siyasi sorumluluğunu tek başlarına üstlendiklerini belirtmiştir.

Meclis-i Mebusan'da çoğunluğu elinde bulunduran İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendilerine karşı artan muhalafeti bastırmak için 18 Ocak 1912'de meclisi feshederek erken seçime gitme kararı almıştır. İktidarın tüm gücünün hissedildiği bu seçim tarihe "*sopalı seçim*" olarak geçmiş ve seçim sonrasında meclise sadece altı muhalif mebus girebilmiştir (Akyıldız, 2003, s. 246). Daha sonra Gazi Ahmed Muhtar ve Mehmed Kamil Paşa hükümetleri döneminde muhalafet olarak siyasi faaliyetlerini yürüten İttihat ve Terakki, Balkan Savaşı sonrası artan hoşnutsuzluk ve Edirne'nin Bulgarlar'a geçmesiyle İstanbul'da bir baskın gerçekleştirmiştir. Babıali Baskını olarak bilinen bu olay sonrasında Mehmed Kamil Paşa görevinden istifa etmiş ve yerine Mahmud Şevket Paşa geçerek hükümeti kurmuştur (23 Ocak 1913). Mahmud Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913 tarihinde suikast sonucunda öldürülmesinden sonra İttihat ve Terakki geri kalan muhalafeti de temizlemiş ve mecliste tek parti haline gelmiştir (Hanioglu, 2001, s. 482).

14 Mayıs 1914'te faaliyete başlayan meclis, savaş dönemi boyunca tek parti tarafından idare edilmiştir. Mondros Mütarekesi'nin ardından 1 Kasım 1918 tarihinde İttihat ve Terakki Kongresi düzenlenmiş olup kongrenin üçüncü gününde Cemal, Enver ve Talat paşalar ile Dr. Nazım, Dr. Rüsuhi ve Bahaeddin Şakir gibi cemiyet/fırkanın önemli isimleri yurt dışına firar etmişlerdir. 11 Kasım 1918'de ise fırkanın adı Teceddüt Fırkası olarak değiştirilmiştir. 21 Aralık 1918'de Padişah Vahdeddin tarafından meclis feshedilmiştir. (Akyıldız, 2003, s. 247; Hanioglu, 2001, s. 483). 2 Ekim 1919'da kurulan Ali Rıza Paşa hükümeti seçimlere gitme kararı almış ve Aralık ayında yapılan seçimlerin ardından 12 Ocak 1920'de meclis tekrar açılmıştır. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından işgal edilmesinin ardından İngilizler Meclis-i Mebusan'ı basarak meclisi dağıtmıştır. Bu süreçte çoğu mebus sürgün edilmiş yahut tutuklanmıştır. Kaçmayı başaranlar ise Ankara'ya hareket etmiştir. 11 Nisan'da ise padişah iradesiyle meclis kapatılmıştır. 12 Ocak 1920'de açılan bu meclis, kısa süren faaliyet süresinde ilan ettiği Misak-ı Milli Beyannamesi'yle önemli bir vazifeyi yerine getirmiştir. Meclisin

feshedilmesinden on iki gün sonra ise yani 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara’da Büyük Millet Meclisi açılmıştır (Akyıldız, 2003, s. 247). İttihat ve Terakki -daha sonra adı Teceddüt Fırkası oldu- üyelerinden Dr. Nazım, Hilmi, Nail ve Cavid Beyler karıştıkları çeşitli olaylar neticesinde 1 Ağustos 1926 yılında Ankara İstiklal Mahkemesi’nin aldığı kararla idam edilmiş, birçok İttihatçı ise çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Bu gelişmeler bir anlamda İttihatçılığın sonu olmuştur (Hanioglu, 2001, s. 483). 1876 Anayasası ise, 1909, 1914, 1915, 1916 (üç kez), 1918 yıllarında yedi kez değiştirilmiş ve 1924 yılına kadar yürürlükte kalmıştır (Aydın, 2001, s. 330).

Meclis, 23 Nisan 1920 yılında faaliyetlere başlamış fakat bir fırkanın varlığından söz etmek mümkün olmamıştır. Bu dönemde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bir parti gibi hareket etmiştir. Mustafa Kemal Paşa henüz bir teşkilatlanmanın tam olarak sağlanmadığı dönemlerde milletin iradesine büyük önem vermiştir. İlk meclisin toplanacağı zamanlarda dahi kurulacak hükümetin, milli hakimiyet esasına dayanan bir halk hükümeti olması gerektiğini vurgulamıştır (Mustafa Kemal, 2019, s. 372). İlk oluşturulan anayasa olan 1921 Anayasası’nın birinci maddesinde yer alan hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ifadesi milli egemenliğin önemine yapılan en somut vurgulardan biri olarak değerlendirilebilir (Ceride-i Resmiye, 1921, s. 196). Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılan benzer vurguyu 8 Nisan 1923 tarihinde “*Dokuz Umde*” olarak bilinen seçim beyannamesinde görmek mümkündür. Programda, egemenliğin, kayıtsız şartsız millete ait olduğu ve hiçbir makamın ulusun gerçek ve tek temsilcisi TBMM’den büyük olamayacağı ifade edilmiştir (Mustafa Kemal, 2019, s. 585).

9 Eylül 1923 tarihinde ise eşitlikçi, imtiyazsız ve sınıfsız bir toplumun kurulması gayesiyle Halk Fırkası kurulmuştur. Ayrıca meclisin ilk dönemlerinde ayrı bir fırka olarak değerlendirilmese de İstiklal Grubu, Tesanüt Grubu, İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu, Islahat Grubu ve Halk Zümresi isimlerinde çeşitli muhalif sesler oluşturulmaya çalışılmıştır. Fakat bu girişimlerin gerçek bir muhalefeti temsil ettiğini söylemek mümkün olmamıştır. Muhalif parti kurulması adına atılan en ciddi adımlar 1924 senesi sonuna rastlamaktadır. Başta Kazım Paşa (Karabekir) olmak üzere, Hüseyin Rauf (Orbay), Refet Paşa (Bele), Dr. Adnan Bey (Adıvar), Ali Fuat (Cebesoy) ve İsmail Canbolat Bey gibi önemli isimlerin yer aldığı bir grup Cumhuriyet Halk Fırkası’ndan ayrılarak 17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı kurmuşlardır (Tunaya, 1952, s. 609; Tevetoğlu, 1985, s. 41). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programında âdem-i merkeziyetçi, demokratik, muhafazakâr ve ekonomide liberal öğretilere vurgu yapılmıştır. Nitekim daha sonra çokça tartışmalara konu olan dini inançlara saygılı ifadesi fırka programının yedinci maddesinde yerini almıştır (Servet-i Fünun, 27.11.1924, s. 15-16; Zürcher, 2007, s. 246).

Gazi Mustafa Kemal Paşa ise mecliste iki fırka olmasından dolayı memnun olmuştu. Paşa’ya göre Batılı demokratik devletlerin nazarında Türkiye’de fırka diktatoryası vardı yani başka bir ifadeyle tek fırkalı bir diktatörlük izlenimi verilmekteydi. O halde Batılı demokratik devletlerin meclislerine benzemenin ve hükümeti denetlenebilmenin tek yolu meclis çatısı altında birden fazla fırkanın varlığıyla mümkün olabilirdi (Tökin, 1965, s. 70). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kurulmasından kısa süre sonra Şeyh Said İsyanının başlaması ve beraberinde Takrir-i Sükûn Kanununun çıkarılması, genç cumhuriyetin çok partili düzene geçiş denemesini baltalamıştır. Cumhuriyet rejimine karşı görüşlerin partide toplanması, dinin politikaya alet edilmesi ve Şeyh Said İsyanı ile ilişkisinin bulunması gerekçeleriyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 5 Haziran 1925 tarihinde

Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştır (Tevetoğlu, 1985, s. 44).

Genç cumhuriyet ilk yıllarında iki büyük olayla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bunlardan birincisi, küresel ölçekte sonuçları olan ve 1929 yılında gerçekleşen ekonomik kriz (1929 Ekonomik Buhranı), diğeri ise, İkinci Dünya Savaşı'dır. Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa (İnönü) hükümetinin parti içi denetimsizliği ve zaten kötü giden ekonominin 1929 yılında gerçekleşen ekonomik krizle (1929 Ekonomik Buhranı) daha da derinleşmesiyle artan hoşnutsuzluğu ortadan kaldırmak için yeni bir partinin kurulmasını gerekli görmüştür (Lewis, 1991, s. 279-280). İkinci çok partili hayata geçiş denemesi ise, 12 Ağustos 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle Fethi (Okyar) tarafından kurulan bu partide Mehmet Emin (Yurdakul), Nuri (Conker), Reşit Galip ve Makbule (Atadan) gibi önemli isimler yer almıştır (Gülcan, 2001, s. 130; Zürcher, 2007, s. 261). Partililer, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na benzer şekilde liberal ve âdem-i merkeziyetçi öğretileri esas alan bir parti programı oluşturmuştur (Cumhuriyet, 13.08.1930, s. 1-4). Mustafa Kemal Paşa ise Fethi (Okyar) Bey'in 09.08.1930 tarihli kurulacak partinin kimliğinden -laik ve cumhuriyetçi gibi- bahsettiği mektubuna verdiği cevapta mecliste oluşturulan yeni düzenle ilgili şunları aktarmıştır;

“Büyük Millet Meclisinde ve millet muvacehesinde, millet işlerinin serbest münakaşası ve hüsnü niyet sahibi zatların ve fırkaların içtihatlarını ortaya koyarak, milletin ali menfaatlerini aramaları, benim gençliğimden beri aşık ve taraftar olduğum bir sistemdir.” (Cumhuriyet, 12.08.1930, s. 1)

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuyla ilgili Cumhuriyet gazetesine bir mektup gönderen Şair Abdülhak Hamit Bey mektubunda, yeni partinin zaten çok önceden beri beklendiğini, bu iki parti arasında hasmane bir tutum olmayacağını, olsa olsa dostane bir muhalefetin olacağını ifade etmiştir. Mektubunda, *“insan bunlardan birisini sena etmekle diğerini methetmiş olur”* hatta *“ben yenisine girsem kendimi eskisinden çıkmış addetmem”* diyerek güdümlü muhalefet eleştirilerinin fitilini ateşlemiştir (Cumhuriyet, 13.08.1930, s. 1). Parti kuruluşundan kısa süre sonra ciddi bir taraftar kitlesi oluşturmaya başlamış ve 1930 Belediye Seçimlerine girmiştir. 1930 seçimleri öncesi Serbest Cumhuriyet Fırkası tarafından gerçekleştirilen Batı Anadolu gezisi esnasında yaşanan olaylar ve sonrasında rejim ve devrim karşıtı gösterilerde görülen artış nedeniyle Mustafa Kemal Paşa ile siyasi sahada karşı karşıya gelmek istemediğini belirten Fethi Bey (Okyar), 17 Kasım 1930 tarihinde partisini feshetmiştir (Cumhuriyet, 18.11.1930, s. 1). Kurulan partiler, cumhuriyet devrimlerine ve rejimine karşı olanların toplanma yeri haline gelmesiyle, çok partili rejime geçiş ileri bir tarihe ertelenmek durumunda kalmıştır.

10 Kasım 1938 yılında Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ebediyete intikali sonrasında cumhurbaşkanlığı makamına İsmet İnönü oturmuştu. İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde İkinci Dünya Savaşı'nın fitili çeşitli bölgelerde ateşlenmeye başlamıştı. İnönü bu dönemde Weisband'ın tabiriyle hükümetin çarklarını sıkı bir denetim altına almıştı (Weisband, 2002, s. 20). Nitekim savaşın Avrupa ve Akdeniz'e sıçraması, ithal malların ülkeye girişini engellemiş, bunun sonucunda temel tüketim malları dahi karaborsaya düşmüş, tüccarlarda bu

malları stoklayarak fahiş fiyatlar üzerinden satmaya başlamıştır (Akandere, 1998, s. 153). Artan şikayetler ve temel tüketim mallarının temini konusunda yaşanan sıkıntılara çözüm olarak çeşitli adımlar atılmıştır. Bu adımlardan ilki Milli Korunma Kanunu'nun ilan edilmesidir.

Başbakan Refik Saydam, İkinci Dünya Savaşı'nın ve mevcut iktisadi vaziyetin gerekliliklerini göz önünde bulundurarak böyle bir kanunun meclis gündemine getirildiğini belirtmiştir. Kanun tasarısının mecliste tartışıldığı gün kürsüden seslenen Saydam, *"hükümet üzerine bu kararlar büyük bir yük ve mecburiyet almıştır"* demiştir. İcra Vekilleri Heyetine, sanayi ve maden işletmelerinin üretim kapasitesini belirleme (madde 8), işçi alım-çıkarm (madde 9) ve malların hükümete teslim mecburiyeti, ithalat ve ihracat kotalarının belirlenmesi, ekim yapılacak ürünlerin çeşidi/miktarı ve yurtiçindeki malların stok ve fiyat limitlerinin belirlenmesine kadar geniş yetkiler veren Milli Korunma Kanunu, 18 Ocak 1940 tarihinde mecliste kabul edilmiştir (TBMMZC, 18.01.1940, s. 138-158; Yeni Sabah, 19.01.1940, s. 1-3).

Devam eden harp nedeniyle ithal malların ülkeye girişinde ciddi sıkıntılar yaşanmaya devam etmiş, ayrıca savaş nedeniyle seferberlik halinin sürdürülmesi ülkede ciddi bir temel ihtiyaç sıkıntısının yaşanmasına neden olmuştur. Bu arada savaş ekonomisi nedeniyle tedavülde bulunan paraların bir kısmının vergi yoluyla alınması şartıyla 11 Kasım 1942 tarihinde Varlık Vergisi Kanunu çıkarılmıştır (TBMMZC, 11.11.1942, s. 14-32; Akşam, 12.11.1942, s. 1). İnönü yürürlüğe giren Varlık Vergisi ile ilgili düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir;

"Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski bataklıkçı, çiftlik ağası ve elinden gelse soluduğumuz havayı ticaret malı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar... milletin hayatına küstah bir surette kundak koymağa çalışmaktadır... bu insanların vatana karşı aşikar olan zararlarını giderme yolu elbette vardır. Ticaretin iktisadi faaliyetlerinin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiç bir zümreye tanıyamayız." (Yetkin, 1983: 206).

Türkiye, dünya harbinin en zor sınavlarından birini tarım sektöründe vermiştir. Yaklaşık 1, 5 milyon askerin olası bir savaş durumuna karşı silah altına alınması ve bu askerlerin yiyecek-içecek ihtiyaçlarının karşılanması oldukça güç bir durum ortaya çıkarmıştır. 1939 yılında 4.191.000 ton olan buğday üretimi 1945 yılında 2.189.000 tona gerilemiştir. Aynı şekilde 1939'da 8.161.000 ton olan hububat üretimi 1945 yılında 4.013.000 ton olarak kaydedilmiştir. 1940 nüfus sayımında ülke nüfusu 17.820.950 olarak belirlenirken nüfusun %75,6'sının köyde yaşadığı tespit edilmiştir. Tüm bu rakamlar dönemin koşullarını açıklama noktasında önemli parametreleri ifade etmektedir (Uçarol, 2019, s. 346).

Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi gibi kanunların uygulama ve hesaplama aşamalarında gösterilen keyfi tutum halkın tepkisine neden olmuştur. Ayrıca hesaplanan vergiyi ödeyemeyen vatandaşların zorla, ülkenin çeşitli yerlerinde çalışmaya zorlanması, ülke genelinde hükümete karşı hoşnutsuzluğun artmasına sebebiyet vermiştir. Varlık Vergisi sonrası, dar kesimli nüfusun ekonomik sorunları derinleşirken, Batılı ülkelerde vergiyi ırkçı söylemler içerdiği düşüncesiyle eleştirmiştir (Lewis, 1988: 300). Savaş döneminde düğünler, sünnet eğlenceleri ve etkinliklerde yapılan masraflar ve dağıtılan yemeklerde devlet ciddi kısıtlamalara giderken (Cumhuriyet, 21.04.1939, s. 2), 14 Ocak 1942 tarihiyle ekmelek kame ile verilmeye başlamıştır (Cumhuriyet,

14.01.1942, s. 1). İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan ekonomik, sosyal sorunlar ve hükümetin uyguladığı politikalar, rejime karşı fikirlerin değişmesine neden olmuş, muhalefet için uygun bir zemin oluşmaya başlamıştır (Burçak, 1979, s. 33-35).

1945 yılında Toprak Reformu Kanunu ile bütçe görüşmeleri esnasında Meclis'te yaşanan tartışmalar yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Adnan Menderes ve Celal Bayar görüşülmekte olan Toprak Reformu Kanunu'na şiddetle karşı çıkmış beraberinde Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'de bu ikilinin yanında yer almıştır. Toprak Reformu Kanunu'na ret oyu kullanan bu dört isim benzer şekilde bütçe görüşmelerinde de muhalif bir tavır sergilemiştir (Demir, 2010, s. 62).

CHP içinde artık belirgin bir hal alan muhalif kanadın dört ismi yaşanan gelişmelere paralel olarak bir takrir verme konusunda fikir birliği yapmıştır. Takrirden, Cumhuriyet Halk Partisi'nin savaşın kısıtlayıcı hallerine rağmen parti içinde Müstakil Grup oluşturduğunu fakat yasalar gereği beklenen neticenin alınmadığı belirtilmiştir (Demir, 2010, s. 65). Takririn devamında Millet Meclisi'nin hükümeti denetlemesi gerektiği, anayasada yazılı olan hak ve özgürlüklerin hayata geçirilmesi ve mecliste birden fazla partinin bulunması gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu gelişmelerin ardından İsmet İnönü başkanlığında Çankaya'da toplanan parti yöneticileri, takririn reddedilmesi yönünde fikir birliğine varmış ve meclis oturumunda dört vekilin dışında tüm milletvekilleri takririn reddini istemiştir. Oylamanın ardından takrire imza atan milletvekillerinin parti içinde durumu kötüleşmiştir. İsmet İnönü dört isme yönelik olarak, parti içinde muhalifet etmemelerini gerekirse yeni bir parti kurarak mücadelelerine orada devam etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bu gelişmelerin ardından Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü hükümete karşı artan hoşnutsuzluğa paralel olarak halkın sempatisini kazanmaya başlamışlardır (Bakan ve Özdemir, 2013, s. 376).

Muhalif kanadı oluşturan Dörtlü Takrir sahipleri hükümetten beklentilerini yazılı basın yoluyla paylaşmaya devam etmiştir. Vatan Gazetesi aracılığıyla hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması, meclis denetiminin sağlanması, antidemokratik ve baskıcı uygulamaların sona erdirilmesine yönelik eleştiriler devam etmiştir. Gazetede yayınlanan makalelerin ardından 21 Eylül tarihinde Adnan Menderes ve Fuat Köprülü partiden ihraç edilmiş bu olaydan sonra Celal Bayar da partiden istifa etmiştir. Refik Koraltan ise daha sonra partiden uzaklaştırılmıştır. Vatan gazetesi yazarı Ahmet Emin Yalman'ın 1825'te ABD'li liberallerin kurduğu Demokrat Parti'den esinlenerek yeni kurulacak parti için Celal Bayar'a isim teklifinde bulunmuş ve kabul edilmiştir (Şeyhanlıoğlu, 2011: s. 119-120; Haytoğlu, 1997, s. 53). 7 Ocak 1946 tarihinde Celal Bayar'ın genel başkanlığında kurulan Demokrat Parti, yoksul, aydın, sivil ve askeri kesimlerin ilgisini çekmiş ve ülke genelinde hızla örgütlenmeye başlamıştır. 1946 yılı sonunda 16 il ve 36 ilçede örgütlenen Demokrat Parti, CHP politikalarını eleştiren farklı kesimler için yeni bir çatı olmuştur. Demokrat Parti'nin ilk parti programında, aşağıdan yukarıya doğru işleyen bir parti yönetiminden, sosyal adalet, toplumsal barış, ılımlı devletçilik ve liberal politikalarla özel teşebbüsleri desteklemeye yönelik politikalarla yer verilmiştir. Ayrıca milliyetçilik, inkılapçılık, halkçılık, teknik eğitimin yaygınlaştırılması, verimsiz devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, altyapı yatırımları, işçilere sendikal ve sosyal hakların tanınmasına kadar çok çeşitli çevrelere hitap eden bir seçim beyannamesi hazırlanmıştır.

10 Mayıs 1946 tarihli CHP Kurultayı'nda 1947 seçimlerinin bir yıl erkene alınması konusu görüşülmüştür. Söz konusu erken seçimle ilgili olarak İsmet İnönü; “iç ve dış siyasetin önümüzdeki yıllarda neler getireceğini bilmemekteyiz. Dünyanın hali karanlıktır. Yaşanması muhtemel bu durumları süresi dolmuş bir meclisle karşılamak istemeyiz.” şeklinde bir açıklamayla kamuoyuna bildirmiştir (Aydemir, 2016, s. 443-444). 5 Haziran 1946 yılında tek dereceli milletvekili seçim kanunu (açık oy-gizli sayım), Demokrat Parti vekillerinin tüm eleştirilerine rağmen kabul edilmiştir (TBMMTD, 05.06.1946, s. 39-48).

Açık oy, gizli sayım ve seçim tarihinin erkene alınması gibi nedenlerle eleştirilen 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan seçimlerde CHP meclis içindeki 456 koltuktan 395'ini, DP 61'ini, bağımsızlar ise, 6'sını kazanmıştır. 8.551.548 kayıtlı seçmenin 6.373.543'ünün oy kullandığı seçimde katılım oranı %75 olarak gerçekleşmiştir (Aydemir, 2016, s. 445). Yeni meclis 5 Ağustos günü ilk oturumunu yapmış ve meclis başkanlığı makamına CHP milletvekili Kazım Karabekir seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçiminde ise, İsmet İnönü (CHP) 388 oy, Fevzi Çakmak (DP) 59 oy, Yusuf Tengirşek ise 3 oy almıştır. İsmet İnönü'nün yeniden cumhurbaşkanlığı makamına oturduğu bu seçim, muhalefet adaylarının katıldığı ilk cumhurbaşkanlığı seçimi olması açısından önemlidir (Kutay, 1975, s. 496). 1946 seçimlerinin ardından, 1950 seçimleri için çalışmalar gerek muhalefet gerekse iktidar partisi için başlamıştır. Meclis'te yoğun tartışmaların yaşandığı bir dönem daha geride bırakılırken, 1946 yılında çok tartışılan mevcut seçim kanunu mecliste devam eden tartışmalar sonucunda 16 Şubat 1950 tarihinde değiştirilmiştir (TBMMTD, 16.02.1950, s. 667-697). 1 Mart 1950 tarihinde seçimlerin 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılacağı hükümet tarafından açıklanmıştır. İki buçuk aylık süreçte CHP, DP, MP (Millet Partisi), MKP (Milli Kalkınma Partisi) ve bağımsız adaylar sıkı bir seçim çalışmasına başlamıştır. Tek parti sistemi ile özdeşleşen CHP'nin bu algıyı yıkmak için yoğun çaba harcadığı gözlemlenmiştir. 1946 seçimlerine nazaran daha ihtiyatlı bir seçim çalışması yürüten CHP, her zümreye ayrı ayrı menfaat, his ve düşünce sağlama çabasıyla programlarını belirlemiştir. CHP bu süreçte, küçük ve orta ölçekli çiftçiler, esnaflar, sanayiciler, girişimciler, işçiler ve aydın kesimlerin her biri için ayrı ayrı politikalar oluşturulmuştur (Karataş, 2014, s. 200-201). “Atatürk, İnönü, Cumhuriyet Halk Partisi'nin başlarıdır. Oylarınızı onların partisine veriniz” gibi afiş çalışmalarıyla seçmenlerinin karşısına çıkan CHP, cumhuriyet öncesi dönemin şartlarını da sıklıkla tekrar etmiştir. Hasta adamın yerine artık yakın ve uzak doğunun en sağlam devletinin, en diri milletinin kurulduğunu seçim çevreleriyle paylaşan CHP'nin seçim süresi boyunca DP ile tartışmalar yaşadığı gözlemlenmiştir (Karataş, 2014, s. 204-205). 14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleştirilen seçimleri, Demokrat Parti yüksek bir oy oranıyla kazanmış ve mecliste çoğunluğu sağlamıştır. 14 Mayıs Pazar günü yapılan seçimlere %89,3 oranında katılım sağlanmış ve oyların %55,2'sini alan Demokrat Parti, 27 senelik CHP iktidarına son vermiştir (Milliyet, 15.05.1950, s. 1). 22 Mayıs günü yapılan meclis oturumunda Cumhurbaşkanlığı makamına Celal Bayar geçerken yeni hükümet Adnan Menderes başkanlığında oluşturulmuştur (TBMMTD, 22.05.1950, s. 7-9).

Sonuç olarak Türk siyasi hayatında yaşanan çok partili hayata geçiş sürecinde etkili olan iç gelişmeleri, savaş politikasının toplum üzerindeki olumsuz etkisi, yönetimde yozlaşmanın ortaya çıkması, savaş döneminde ortaya çıkan gelir adaletsizliği ve savaş zenginlerinin ortaya çıkması, cumhuriyetin kuruluş hedefleri arasında çok partili hayata geçiş şartının yer alması şeklinde sıralamak mümkündür (Akandere, 1998, s. 145-147).

Sonuç

1808 yılında padişah ve ayanlar arasında varılan anlaşma üzerine imzalanan Sened-i İttifak ile birlikte başlayan siyasal değişim süreci, ilerleyen yıllarda değişen dünya siyasetiyle artarak devam etmiştir. Sened-i İttifak'ın Osmanlı yönetim sistemine derin bir etkisi olmamakla birlikte, padişahın karşısında ilk kez kendi tebaasından birilerinin bulunması noktasında önem arz etmektedir. Ardından özellikle batının etkisiyle gelen iç talepleri karşılamaya yönelik olarak, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı ve 1876 Kanun-ı Esasi'nin kabul edilmesi, gerek Osmanlı Devleti'nin siyasi düzeni için gerekse sonrasında kurulacak cumhuriyet rejimi için önemli birer dönüm noktası olmuşlardır. I. ve II. Meşrutiyet'in ilanından sonra meydana gelen özgürlük havası içerisinde imparatorluğun çeşitli bölgelerinde birçok siyasi parti kurulmuş, fakat dönemin şartlarının yetersiz olması nedeniyle beklenen sonuçlara ulaşılamamıştır. Osmanlı Devleti'nin son 200 yılında Avrupa devletlerine karşısında ekonomik, askeri ve siyasal alanlarda aldığı yenilgiler, yeniliklerin kişilerle sınırlı kalması ve toplumsal iyileşmenin yetersiz olması gibi nedenlerden dolayı, yapılan yenileşme hamleleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Fakat İttihat ve Terakki, Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi kuruluşlar ve onların savunduğu fikir akımları hem Osmanlı'nın son dönemini hem de cumhuriyetin kurucu kadrolarını etkilemiştir. Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılmasıyla ülkeyi terk eden İttihatçıların ardından Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkması, beraberinde yeni bir siyasi oluşumunda zeminini hazırlamıştır. Kurtuluş mücadelesinin başladığı ilk andan itibaren ülkenin çeşitli yerlerinden gelen delegeler ve mebuslarla birlikte hareket eden cumhuriyetin kurucu kadroları bu şekilde meşrutiyet krizinin de önüne geçmiştir.

Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu fikrinden hareketle, son Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasından sonra kurulan Büyük Millet Meclisi'yle Milli Mücadele'nin halkın iradesine dayalı olarak teşkilatlandırıldığı görülmüştür. Başlangıçta Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla hareket eden kadro, daha sonra Halk Fırkası çatısı altında toplanmıştır. 29 Ekim 1923 tarihinde ise cumhuriyetin ilan edilmesiyle rejime yönelik tartışmalara son nokta koyulmuştur. Kurtuluş mücadelesinin zaferle sonuçlanmasından sonra girilen hızlı kalkınma hamleleriyle muasır medeniyetler seviyesinin çok gerisinde kalan toplum yeniden toparlanmaya başlamış, dünya ekonomisiyle entegre olmaya çalışmıştır. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle rejimin ne olacağına yönelik tartışmalar tam olarak bitmemiştir. 1923 yılında Kazım Paşa (Karabekir) önderliğinde muhalif bir parti olarak meydana gelen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, kurulmasından kısa süre sonra rejim karşıtlarının toplanma yeri haline gelmiştir. Lozan sonrasına bırakılan sorunların, ülke siyasetini meşgul etmesi ve Misak-ı Milliye tehdit eder boyutlara gelmesi ilk çok partili hayata geçiş denemesinin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur.

İlk çok partili hayata geçiş denemesinin başarısızlıkla sonuçlanmasıyla 1930 yılına kadar muhalif partilerle ilgili bir gelişme yaşanmamıştır. 1930'lu yıllara geçilmeden önce 1929 yılında Amerika merkezli büyük bir ekonomik kriz yaşanmış ve dünya genelinde etkileri olmuştur. Kriz aynı zamanda Türk ekonomisini de etkileyerek yeni çözüm yollarının aranmasına neden olmuştur. Ekonomik, sosyal ve siyasal alanda beklenen başarının tam olarak sağlanamamasının beraberinde 1929 Ekonomik krizinin yaşanması üzerine Mustafa Kemal

Paşa tavsiyesiyle yeni ve liberal öğretilerle programlanmış bir partinin kurulması sağlanmıştır. 1930 yılında Ali Fethi Bey önceliğinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası ile Türk siyasi hayatında ikinci kez çok partili sistem denemeye koyulmuştur. Kurulmasından kısa süre sonra hızla teşkilatlanan ve geniş bir kitlenin sempatisini kazanan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın rejim karşıtlarıyla beraber anılmaya başlaması üzerine, parti kısa bir süre içinde kapanmıştır. Mevcut şartların çok partili hayata geçiş için yeterli olmadığı düşüncesinden hareketle yeni bir muhalif partinin kurulması 1946 yılına kadar gündeme gelmemiştir.

1930'lu yılların sonunda hem Türkiye siyaseti için hem de dünya siyaseti için çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan biri, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatını kaybetmesi diğeri ise, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıdır. Atatürk'ün ölümünün ardından Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü, devleti savaş şartlarına göre yönetmek durumunda kalmıştır. Dünyanın gördüğü en kanlı savaş olan İkinci Dünya Savaşı, dünya ekonomilerini altüst ederken, uluslararası ticareti durma noktasına getirmiştir. Bu durum ülke içinde, yönetime karşı olan tepkilerin artmasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yenilgiye uğrayan otoriter rejimlerin sonu gelmiş, dünyada yeni bir demokratikleşme dalgası başlamıştır. Yeni kurulan uluslararası sistemin ön gördüğü bir yapı olan demokrasi, ülkeler için yeni bir hedef haline gelmiştir. Kuruluş amacı ve uygulamaları bakımından ciddi farklılıklar görünmesine rağmen kurulan Birleşmiş Milletler Teşkilatı kuruluşundan sonra dünya siyasetinde etkin ve yaptırım gücü olan bir sistem haline gelmiştir (İlgen, 2019). Türk siyaseti de yaşanan bu gelişmelerden hareketle hızla demokratikleşmeye ve nihayetinde 1950 seçimleriyle çok partili hayata geçmeyi başarmıştır. Tarih içinde yaşanan aksaklıklara rağmen, demokrasinin sağladığı özgürlük ortamı ve partiler arası seçim yapma hakkı halen korunan ve sistem içinde kökleşen bir hal almıştır.

Kaynakça

- [1] Akşam Gazetesi, 10 Kasım 1938.
- [2] Akşam Gazetesi, 11 Kasım 1938.
- [3] Akşam Gazetesi, 12 Kasım 1942.
- [4] Akşam Gazetesi, 20 Ekim 1939.
- [5] Akşin, Sina (1970), Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusan-ı, Sevinç Matbaası, Ankara.
- [6] Akandere, Osman (1998), Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler, 1938-1945, İz Yayıncılık, İstanbul.
- [7] Akyıldız, Ali (2003), “Meclis-i Meb’usan”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 28, Ankara.
- [8] Akyıldız, Ali (2009), “Sened-i İttifak”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 36, İstanbul.
- [9] Akyıldız, Ali (2011), “Tanzimat”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 40, İstanbul.
- [10] Albayrak, Mustafa (2004), Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- [11] Altaş, Sedat (2006), Çankılı Demokrasi, İkinci Adam Yayınları, İstanbul.
- [12] Armaoğlu, Fahir (1994), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- [13] Armaoğlu, Fahir (1999), 20'inci Yüzyıl Siyasi Tarih 1914-1995, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- [14] Aydın, Mehmet Ali (2001), “Kanun-ı Esasi”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 24, İstanbul.
- [15] Aydemir, Şevket Süreyya (2016), İkinci Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- [16] Aysal, Necdet (2006), “Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, sayı 37(38), (15-53).
- [17] Bakan, Selahaddin ve Özdemir, Hakan (2013), “Türkiye’de 1946-1960 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Demokrat Parti (DP)’ye Karşı”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, sayı 14(1), (373-397).
- [18] Bilge, Mustafa L. (2008), “Sadabat Paketi”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 35, İstanbul.
- [19] Birinci, Ali (1998), “Hürriyet ve İtilaf Fırkası” TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 18, İstanbul.
- [20] Bostdorff, Denise M. (2008), Proclaiming the Truman Doctrine: The Cold War Call to Arms. Texas A&M University Press: College Station, Texas.
- [21] Burçak, Rıfki Salim (1979), Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-1950, Olgaç Matbaası, Ankara.

- [22]Ceridei Resmîye, 1-7 Şubat 1921.
- [23]Cumhuriyet Gazetesi, 10 Kasım 1938.
- [24]Cumhuriyet Gazetesi, 12 Ağustos 1930.
- [25]Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ağustos 1930.
- [26]Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ağustos 1930.
- [27]Cumhuriyet Gazetesi, 14 Ocak 1942.
- [28]Cumhuriyet Gazetesi, 18 Kasım 1930.
- [29]Cumhuriyet Gazetesi, 21 Nisan 1939.
- [30]Ekinci, Necdet (1997), Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Ankara.
- [31]Erkin, Feridun Cemal (1968), Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Başnur Matbaası, Ankara.
- [32]Esmer, Ahmet Ş. ve Sander, Oral (1996), İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası, Mehmet Gönlübol (Ed.), Olaylarla Türk Dış Politikası (s. 137-185) içinde, Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.
- [33]Gözler, Kemal (2000), Türk Anayasa Hukuku, Ekin Kitabevi, Bursa.
- [34]Gülcan, Yılmaz (2001), Cumhuriyet Halk Partisi, Alfa Yayınları, İstanbul.
- [35]Gülsoy, Ufuk (1999), "İslahat Fermanı", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 19, İstanbul.
- [36]Hanioglu, Şükrü (2001), "İttihat ve Terakki Cemiyeti", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 23, İstanbul.
- [37]Hanioglu, Şükrü (2004), "Meşrutiyet" TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 29, Ankara.
- [38]Haytoğlu, Ercan (1997), "Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri", PAÜ. Eğitim Fakültesi Dergisi, sayı (3), (46-56).
- [39]İlgen, Ferhat (2019), "Realist Bir Bakış: Vestfalya Barışı ve Etkileri", 3rd International Congress of Eurasian Social Sciences, Muğla.
- [40]İnalçık, Halil (1964), "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", Belleten, cilt XXVIII, sayı (112), (603-622).
- [41]Karal, Enver Ziya (1963), "Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi", Belleten, cilt XXVIII, sayı (112), (581-601).
- [42]Karataş, Murat (2014), "1950 Yılı Genel Seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Seçmeni İkna Çabaları", International Journal of History, sayı 3(5), (199-215).
- [43]Karatepe, Şükrü (2001), Tek Parti Dönemi, İz Yayıncılık, İstanbul.

- [44]Karpaz, Kemal Haşım (2010), Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, Timař Yayınları, İstanbul.
- [45]Koçak, Cemil (1986), Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945, Yurt Yayınları, Ankara.
- [46]Kunz, Diane B. (1997), "The Marshall Plan Reconsidered: A Complex of Motives", Council on Foreign Relations, sayı 76(3), (162-170).
- [47]Kutay, Cemal (1975), rtl Tarihimiz, Hilal Matbaası, İstanbul.
- [48]Lewis, Bernard (1988), Modern Türkiye'nin Doęuřu, M. Kıratlı (çev), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- [49]Lewis, Bernard (1991), Modern Türkiye'nin Doęuřu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- [50]Linz, Juan J. ve Stepan, Alfred (1996), Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post Communist Europe, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.
- [51]McGee, George (1990), The US-Turkish-NATO Middle East Connection: How the Truman Doctrine Contained the Soviets in the Middle East, St. Martin's Press, New York.
- [52]Meray, Seha L. (1973), Lozan Barış Konferansı: Tutanak, Belgeler, AÜSBF Yayınları, Ankara.
- [53]Milliyet Gazetesi, 15 Mayıs 1950.
- [54]Mustafa Kemal, (2019), Nutuk, Alfa Yayınları, İstanbul.
- [55]Ortaylı, İlber (2000), Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareler (1840-1880), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- [56]Ortaylı, İlber (2010), İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timař Yayınları, İstanbul.
- [57]zbudun, Ergun (1977), Siyasal Partiler, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
- [58]zcan, Azmi (2007), "Otuzbir Mart Vak'ası", TDV İşlam Ansiklopedisi, Cilt 34, İstanbul.
- [59]Huntington, Samuel Phillips (1996), çnc Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma, Ergun zbudun (çev.), Yetkin Yayınları, Ankara.
- [60]Satterthwaite, Joseph C. (1972), "The Truman Doctrine: Turkey", The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, sayı 401(1), (74-84).
- [61]Servet-i Fünun, 27 Kasım 1924.
- [62]Şeyhanlıoğlu, Hüseyin (2011), Türk Siyasal Muhafazakarlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti, Kadim Yayınları, Ankara.

- [63]TBMMTD, 16 Şubat 1950.
- [64]TBMMTD, 22 Mayıs 1950.
- [65]TBMMTD, 5 Mayıs 1946).
- [66]TBMMZC, 12 Mayıs 1939.
- [67]TBMMZC, 14 Ocak 1938.
- [68]TBMMZC, 18 Ocak 1940.
- [69]TBMMZC, 2 Ağustos 1944.
- [70]TBMMZC, 20 Aralık 1945.
- [71]TBMMZC, 23 Haziran 1939.
- [72]TBMMZC, 23 Şubat 1945.
- [73]TBMMZC, 3 Ocak 1945.
- [74]TBMMZC, 31 Temmuz 1936.
- [75]TBMMZC, 6 Mart 1934.
- [76]TBMMZC, 9 Temmuz 1932.
- [77]Tevetoğlu, Fethi (1985), “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, Türk Kültür Dergisi, sayı(264), (41-46).
- [78]Tunaya, Tanık Zafer (1998), İslamcılık Cereyanı-2: İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatı Boyunca Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul.
- [79]Vakit Gazetesi, 19 Haziran 1941.
- [80]Weisband, Edward (2002), İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, Ö. Uğurlu (çev.), Örgün Yayınevi, İstanbul.
- [81]Yeni Sabah Gazetesi, 19 Ocak 1940.
- [82]Yetkin, Çetin (1983), Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- [83]Zürcher, Erik Jan (2007), Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Y. S. Gönen (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.